

Теоретична модель освітніх правовідносин як юридичне явище системи права

Яремчук С. В., Яремчук В. Д.

ВСТУП

В Україні спостерігається прискорене формування національної правової системи як фактора регулювання правових процесів, пов'язаних із запровадженням міжнародно-правових норм і стандартів під впливом інтеграційних і глобалізаційних процесів.

Пристаючи на одну з ознак правової системи як комплексу взаємозв'язаних і узгоджених юридичних засобів, спрямованих на регулювання суспільних відносин, а також юридичних явищ, що виникають внаслідок такого регулювання (правові норми, правові принципи, правосвідомість, законодавство, правові відносини, юридичні установи, юридична техніка, правова культура, стан законності, правопорядок)¹, акцентуємо на освітніх правовідносинах – особливому типі суспільних відносин, юридичному явищу, що постійно діє внаслідок відтворення і використання людьми та організаціями, в тому числі і державою, заради отримання загальнолюдських цінностей.

Норми права та правові відносини, що складаються на їх основі, є центральними інтегруючими елементами правової системи. Вони становлять ядро того юридичного середовища, в якому безперервно перебувають учасники соціального спілкування².

Інноваційний розвиток сфери освіти не може бути самодостатнім без належного правового регулювання, зокрема, розвитку освітніх правовідносин, об'єктом яких є нематеріальні духовні блага, набуті особою в результаті комунікації з педагогічним працівником під час освітнього процесу в навчальному закладі. Вагомим стимулом наукового осмислення освітніх правовідносин є необхідність забезпечення оперативного входження системи національної освіти і, зокрема, суб'єктів освітнього процесу, до єдиного європейського освітнього простору.

Проблематика сучасних освітніх правовідносин керується робочою гіпотезою, коли правовідносини визначаються як вольові суспільні відносини, які «одягнуто» у правову норму. Аналізуючи наведене поняття,

¹ Скаун О.Ф. Теорія права і держави : Підручник. 3-є видання. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. С. 324.

² Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії : Монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2002. С. 139.

варто наголосити, що правовідносини і є формою реалізації норми права, впровадження її в життя, нормою права в дії. Будучи реалізованою, правова норма надає певним видам суспільних відносин нову якість³.

Важливо врахувати, що суспільні відносини стають правовими тільки тоді, коли вони набувають значущого характеру, інакше кажучи, суспільні відносини перетворюються на юридичні тоді, коли вони виникають (припиняються чи змінюються) і функціонують на основі норми права і потребують втручання з боку держави шляхом гарантування її реалізації.

Визначення дефініції «освітніх правовідносин» на основі принципу плюралізму зумовило відсутність у загальній теорії права єдиного тлумачення цього поняття. Доволі актуальною є поставлена проблема і для національного законодавства, оскільки ця категорія не знайшла закріплення в ньому, а тому з великою обережністю використовується в юридичній та педагогічній літературі.

1. Проблема самостійного статусу освітніх правовідносин

У сучасній юридичній літературі тлумачення категорії «освітні правовідносини» є доволі суперечливим. Так, В.М. Сиріх пов'язує вибір цієї термінології з визначенням об'єкта, як це прийнято в юридичній науці. Освітні правовідносини виникають між особою, яка навчається, та навчальними закладами, педагогічними працівниками, іншими особами в процесі здобуття загальної чи професійної освіти, що підтверджується відповідним документом про відповідну освіту або кваліфікацію. Правовідносини у сфері освіти є комплексними, які виникають у процесі регулювання об'єктів у сфері освіти різними галузями законодавства (адміністративні, трудові, фінансові та ін.)⁴.

Іноді такий вид правових відносин вважають належним до комплексної галузі – освітнього права, що включає норми різних галузей, які не об'єднані єдиним методом правового регулювання, але пов'язані предметом і завданнями регулювання. В такому разі предмет правового регулювання освітнього законодавства становлять конституційні, трудові, управлінські (адміністративні), майнові, соціальні, земельні, фінансові, сімейні відносини разом із педагогічними відносинами. При цьому педагогічним відносинам у цій системі відводиться центральна, системоутворююча роль, бо всі інші відносини системи освіти покликані їх «обслуговувати або забезпечувати»⁵.

³ Харитонova О.І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : Монографія. Одеса : Фенікс, 2005. С. 31.

⁴ Сырых В.М. Введение в теорию образовательного права. Москва : Центр образовательного законодательства, 2002. С. 91–93.

⁵ Шкатулла В.И. Образовательное право : Учебник для вузов. Москва : НОРМА, 2001. С. 21.

Задля глибшого розуміння правовідносин в освітній сфері варто відокремлювати освітні правовідносини від педагогічних, які не є предметом правового регулювання. В теорії права норми права регулюють не всі суспільні відносини, а лише ті, які мають вольовий характер і об'єктивно вимагають правового регулювання. Якщо освітні правовідносини завжди врегульовані нормативно-правовими актами, то «педагогічні відносини, своєю чергою, спираються на закономірності та закони педагогіки та психології»⁶.

Принципово важливою у розмежуванні освітніх правовідносин і відносин у сфері освіти є позиція Д.А. Ягофарова. Освітні правовідносини він зараховує до прецизійних (від лат. *praecipue* – «переважно, особливо»), які виступають як основні, безпосередньо пов'язані з освітнім процесом, та є визначальними для освітньої діяльності. Відносини у сфері освіти науковець називає коміторними (від лат. *comitor* – «супроводжувати») освітніми відносинами з наступною типологією: управлінські (адміністративні), трудові, цивільно-правові, фінансові, соціальні, земельні, сімейні та інші відносини⁷.

Не викликає заперечень і наукова позиція, за якою «освітні відносини – це особливий вид соціального зв'язку, який не притаманний ані цивільним, ані адміністративним, ані іншим суспільним відносинам, що становлять предмет традиційних галузей права»⁸.

Проблема освітніх правовідносин не позбавлена комунікативного підходу, коли їх розглядають як «специфічну форму соціальної взаємодії суб'єктів права з метою реалізації законних інтересів і виконання покладених обов'язків, що передбачені законом або не суперечать йому»⁹.

Багатоаспектний підхід до освітніх правовідносин логічно привів до їх розуміння як цілісної системи взаємодії всіх її елементів, головною метою якої є забезпечення реалізації права на освіту. При цьому система починає діяти тільки з моменту волевиявлення суб'єкта права на освіту, який бажає це право реалізувати.

Український контент освітніх правовідносин встановлює, що вони не належать до жодної з галузей права, формуючи тим самим жорстке ядро потенційної профільюючої галузі права – освітнього права, навколо якого

⁶ Куров С.В. Образовательное право как комплексное правовое образование. *Право и образование*. 2003. № 3. С. 105.

⁷ Ягофаров Д.А. Образовательное нормотворчество и образовательные правоотношения в механизме правового регулирования отношений в сфере образования (теоретико-правовой аспект). *Право и образование*. 2006. № 4. URL : <http://window.edu.ru/library/pdf2txt/228/41228/18566>.

⁸ Спасская В.В. Образовательное правоотношение как система : структура и взаимодействие элементов. *Современное право*. 2006. № 8. С. 72.

⁹ Гревцов Ю.И. Правовые отношения и осуществление права : Монография. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. С. 58.

згруповано окремі норми цивільного, адміністративного, трудового права, що регулюють правовідносини у сфері освіти. Це дає підстави здійснити поділ правових відносин у сфері освіти відповідно до їх призначення: освітні правовідносини, суміжні правовідносини, забезпечувальні правовідносини та охоронні (захисні) правовідносини.

Освітні правовідносини визначають як комунікативний правовий зв'язок, який виникає між особою, яка навчається, та/або її законними представниками й педагогічним працівником у межах закладу освіти у зв'язку з оволодінням цією особою знаннями, уміннями, навичками, компетенціями та іншими духовними благами, які визначені державними стандартами освіти.

Суміжні правовідносини виникають на межі освітнього права та інших галузей права: трудового, адміністративного, фінансового, цивільного, соціального, сімейного, інформаційного, права інтелектуальної власності.

Забезпечувальні правовідносини виникають, змінюються і припиняються відповідно до цілей і завдань правового регулювання освітніх правовідносин. У них вступають керівники закладів освіти, педагогічні та науково-педагогічні працівники, здобувачі освіти з метою забезпечення потреб освітнього процесу.

До предмета освітнього права також входять охоронні (захисні) правовідносини у сфері освіти. Вони виникають із фактів конфліктної поведінки особи (без вчинення правопорушення) у випадках спорів про працю, спрямовані на запобігання правопорушення, подолання правових спорів, застосування запобіжних заходів примусу. У разі неправомірної поведінки особи вони спрямовані на залучення до відповідальності за вчинення правопорушення, відновлення порушених прав та інтересів, застосування примусових заходів на основі санкції норми заборонного характеру.

Охоронні (захисні) правовідносини, як правило, мають державний характер. У системі освіти вони є винятком, оскільки заходи такого державного примусу є специфічними, як, наприклад, скасування ліцензії на освітню діяльність у зв'язку із порушенням чинного законодавства, заборона на акредитацію освітньої програми, відрахування з числа здобувачів освіти за порушення внутрішнього розпорядку навчального закладу тощо.

Освітні правовідносини є настільки унікальним видом суспільних відносин, що є ціла група критеріїв, за якими їх класифікують (обсяг правового регулювання, оплата освітніх послуг, структура освіти, форма

навчання, мета виникнення та ін.)¹⁰. Так, обсяг правового регулювання освітніх правовідносин передбачає застосування чинного освітнього законодавства, його поєднання з локальними правовими актами, двосторонніми угодами. За видами освітніх послуг, які надаються навчальними закладами, освітні правовідносини можна класифікувати як безоплатні і оплатні. За місцем у структурі системи освіти в Україні, відповідно до Закону України «Про освіту»¹¹, розрізняють освітні правовідносини: дошкільні, загальноосвітні, позашкільні, спеціалізовані, професійні (професійно-технічні), відносини у сфері вищої освіти, відносини в освіті дорослих (післядипломні освітні правовідносини).

Особливим видом освітніх правовідносин є правовідносини з дітьми з особливими освітніми потребами. Шляхом порівняльного аналізу освітнього законодавства в Україні та інших розвинених країн є змога розробити нормативно-правове забезпечення інклюзивної освіти, врегулювати освітні відносини, суб'єктами яких будуть діти з особливостями розвитку, їх батьки та/або представники.

Відповідно до чинного законодавства України про освіту навчання передбачає різні види комунікацій між здобувачами освіти, педагогічними та науково-педагогічними працівниками, навчальними закладами, за якими, відповідно, зберігається певний тип освітніх правовідносин: денна, заочна, вечірня, дистанційна, екстернатна, педагогічний патронаж.

За метою освітні правовідносини поділяються на безпосередні, об'єктом яких є освітня програма та обов'язки їх учасників, супутні освітні правовідносини, метою яких є забезпечення належних умов для реалізації прав та обов'язків учасників безпосередніх освітніх правовідносин.

2. Фактичні передумови виникнення освітніх правовідносин

Для осягнення сутності та особливостей освітніх правовідносин, ефективності їх правового регулювання важливим є визначення фактичних передумов виникнення освітніх правовідносин. Щоб настав юридичний факт у цих відносинах, важливі дві обставини: фактична і юридична. Підставою для виникнення освітніх правовідносин у закладі вищої освіти є норма права. Але для цього необхідно мати фактичну обставину – наказ про зарахування особи на навчання; особа має володіти документом про повну загальну середню освіту, сертифікатом (сертифікатами) зовнішнього незалежного оцінювання, медичною довідкою та ін.

¹⁰ Тицька Я.О. Види освітніх правовідносин в Україні. *Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Сер. : «Право»*. 2012. № 19. С. 115.

¹¹ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2017. № 38-39. Ст. 380. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

Класифікація юридичних фактів в освітніх правовідносинах займає свою нішу у загальній рамці класифікацій юридичних фактів.

За вольовою ознакою види юридичних фактів поділяються на дії і події. Юридичні дії є найбільш значущими для освітніх правовідносин, оскільки на їх основі здійснюється правове регулювання в освітній сфері. Дія – вольова поведінка суб'єкта освітніх правовідносин, з якою пов'язані виникнення, зміна та припинення освітніх правовідносин (заява про вступ, зарахування на навчання, переведення на навчання, заява на звільнення за власним бажанням, договір). Подія – юридичний факт, що виникає, змінюється та припиняється поза волею суб'єктів освітніх правовідносин. В освітніх правовідносинах прикладом події є, наприклад, закінчення строку навчання.

Певним різновидом юридичних фактів в освітніх правовідносинах є стан особи, яка навчається, як результат її зарахування на навчання. Факти-стани нерідко впливають на зміну або припинення освітніх безпосередніх відносин. Так, наприклад, безпосередні освітні правовідносини можуть бути перервані або припинені у зв'язку з обставинами, які унеможливають виконання навчального плану (за станом здоров'я, призовом на строкову військову службу, навчанням чи стажуванням за кордоном тощо).

Освітні правовідносини зумовлюються як юридичними діями, так і юридичними вчинками, що є проявом правомірних дій, які відповідають вимогам нормам права (договору). Юридичні акти – дії, як правило, пов'язані зі вступом особи в освітні правовідносини з наміром (метою) досягти певного юридичного наслідку, наприклад, здобути певний рівень вищої освіти (магістр). Юридичні вчинки – дії, що не пов'язані зі вступом особи в освітні правовідносини і незалежно від її наміру (мети) породжують юридичні наслідки, наприклад, наукове відкриття в межах освоєння певної освітньої програми.

Проблемним питанням є неправомірні дії як підстава для виникнення освітніх правовідносин. Проступки і злочини, які є формами неправомірних дій і можуть проявлятися як у діях здобувачів освіти, так і педагогів закладу освіти, спричиняють виникнення супутніх освітніх відносин. Це можуть бути відносини дисциплінарної відповідальності здобувача освіти або дисциплінарної відповідальності педагога за невиконання чи неналежне виконання професійних обов'язків. Однак питання про правопорушення в освітній сфері у вітчизняній науковій літературі не розроблене, а на законодавчому рівні поняття правопорушення в освітніх правовідносинах взагалі не сформульовано.

Наукова класифікація юридичних фактів за правовими наслідками (правоутворюючі, правозмінні та правоприпиняючі) реалізує можливість руху правовідносин на основі правової норми¹². Правоутворюючими є юридичні факти, з якими норми права пов'язують виникнення освітніх правовідносин. Підставою виникнення освітніх відносин є розпорядчий акт – наказ ректора про зарахування абітурієнта до закладу вищої освіти. Правозмінюючими є юридичні факти, з якими норми права пов'язують зміну освітніх правовідносин (одним із прикладів таких фактів у закладі вищої освіти є факт переведення здобувачів освіти з одного закладу вищої освіти до іншого). Правоприпиняючими є юридичні факти, з якими норми права пов'язують припинення освітніх правовідносин, наприклад, у закладі вищої освіти, невиконання навчального плану, порушення умов контракту, наказ ректора про видачу студентові диплома про закінчення закладу вищої освіти можуть стати юридичними фактами, які є підставою для припинення освітніх правовідносин.

3. Структура освітніх правовідносин

Вивчення освітніх правовідносин через їх структуру дає змогу зрозуміти їх унікальність і неповторність. Певні її елементи, які збудовані ієрархічно і постійно взаємодіють між собою, детермінуються єдиним цілим і лише в рамках єдиної системи дістають своє функціональне пояснення¹³.

Системоутворюючим елементом освітніх правовідносин виступає об'єкт, безпосередньо пов'язаний з освітою, правом на отримання якої володіє кожна людина. Об'єктом освітніх відносин буде те, на що спрямовані дії їхніх учасників для реалізації своїх прав і обов'язків, – немайнові та духовні блага, задля оволодіння якими уповноважена сторона вступає в освітні правовідносини.

Більшість сучасних дослідників об'єкт освітніх правовідносин розглядає з позицій комунікативного підходу – як системоутворюючий елемент, який забезпечує взаємозв'язок між суб'єктами освітніх правовідносин та виступає у вигляді знань, навичок, умінь, компетенцій та інших нематеріальних благ, які набуті особою у процесі навчання і виховання на певних рівнях освіти, та засвідчується державним документом¹⁴. Не викликає заперечень і думка про необхідність розширення об'єкта освітніх правовідносин і наповнення його новим змістом на основі таких

¹² Скакун О.Ф. Теорія права і держави : Підручник. 3-є видання. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. С. 410.

¹³ Спасская В.В. Образовательные правоотношения : Вопросы теории. Москва : Федеральный центр образовательного законодательства, 2005. С. 72. URL : <http://www.lexed.ru/pravo/theory/spasskaya2005>.

¹⁴ Сырых В.М. Введение в теорию образовательного права. Москва : Центр образовательного законодательства, 2002. 340 с.; Спасская В.В. Объект и субъекты образовательного правоотношения. *Правоведение*. 2006. № 6. С. 194–197.

компонентів,, як ціннісні установки (аксіологічний компонент), досвід діяльності (праксеологічний компонент), компетенції певного обсягу і складності (акмеологічний компонент)¹⁵.

Орієнтація європейської освіти на загальнокультурний розвиток осіб, які навчаються, як відомо, є однією з її пріоритетних позицій. Зокрема, надбання загальної культури і визначеної кваліфікації має бути забезпечено всім молодим людям незалежно від їх соціального, культурного і географічного походження¹⁶. У цьому контексті загальна культура особистості також визначена об'єктом освітніх правовідносин. А з урахуванням синергетичного підходу можна стверджувати, що важливим елементом об'єкта освітніх правовідносин, поряд із традиційною системою (знання-уміння-навички), є креативність або творчість особистості в освітньому процесі, яка постає як самоцінність і ціль, а не засіб суспільного розвитку.

Українське законодавство з орієнтацією на європейський вектор розвитку формує його зміст як «всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору»¹⁷.

Проблема визначення кола суб'єктів освітніх правовідносин перебуває на стадії вирішення в процесі формування освітнього права в Україні.

Спираючись на загальну теорію правових відносин, виділяємо правомочну і зобов'язальну сторону освітніх правовідносин. Правомочна сторона освітніх правовідносин представлена фізичною особою, яка реалізує своє право на освіту. В окремих випадках від імені правомочної сторони можуть виступати батьки та інші законні представники осіб, які навчаються або виховуються. Зобов'язана сторона освітніх правовідносин представлена обов'язково юридичною і фізичною особами. Юридичною особою виступає заклад освіти, фізичною особою – педагогічний

¹⁵ Спасская В.В. Объект и субъекты образовательного правоотношения. *Правоведение*. 2006. № 6. С. 194.

¹⁶ Кодекс образования Франции : Законодательная часть, Приложение к распоряжению № 2000-549 от 15.06.2000 г. NOR:MENX0000033R, J.O.Numero 143 от 22.06.2000 г. URL : <http://www.lexed.ru/pravo/theory/france2008/>

¹⁷ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145–VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2017. № 38-39. Ст. 380. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

працівник. Відповідно до ст. 52 Закону України «Про освіту» учасниками освітнього процесу є: здобувачі освіти, педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники, батьки здобувачів освіти, фізичні особи, які провадять освітню діяльність, інші особи, залучені до освітнього процесу у порядку, що встановлюється закладом освіти.

Оперуючи поняттям «учасники освітнього процесу», нормативне регулювання освіти не дає визначення «суб'єкта освітніх правовідносин» та не відмежовує суб'єктів, які реалізують свої права та виконують обов'язки в освітніх правовідносинах, від суб'єктів, які беруть участь у відносинах у сфері освіти.

На нашу думку, до суб'єктів освітніх правовідносин варто зарахувати осіб, які навчаються (їх законних представників), заклад освіти, в межах якого особи реалізують своє право на освіту, та педагогічних працівників.

У відносинах у сфері освіти можуть брати участь усі суб'єкти освітніх правовідносин, а також органи управління освітою, органи управління закладом освіти, працівники закладів освіти (допоміжний персонал), громадські організації, що діють в освітній сфері, а також Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України при визначенні та реалізації освітньої політики. Головне завдання вищезазначених суб'єктів – створення належних умов із метою успішної реалізації особою, яка навчається, права на освіту.

Аналізуючи права, свободи і обов'язки суб'єктів освітніх правовідносин, важливо враховувати їх правове становище та правовий статус¹⁸.

«Опорним» фундаментом набуття правового статусу суб'єктами освітніх правовідносин є їхня правосуб'єктність у формі правоздатності, дієздатності і деліктоздатності¹⁹. Певні особливості їх прояву зберігаються за суб'єктами, які навчаються, фізичними та юридичними особами.

Особливими проявами позначається правосуб'єктність осіб, які здобувають освіту та виховання. Їх правоздатність більшість дослідників характеризує як право на освіту у формі невід'ємного та природного права, що не можна передати іншій особі або успадкувати, а головне – від нього не можна відмовитися²⁰. Однак варто підкреслити, що освітня правоздатність осіб, що навчаються, пов'язана не тільки із фактом їх

¹⁸ Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи і обов'язки громадянина в Україні : Підручник. Київ : Правова єдність, 2008. С. 129.

¹⁹ Загальна теорія держави і права : Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, А.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2011. С. 340.

²⁰ Спасская В.В. Объект и субъекты образовательного правоотношения. *Правоведение*. 2006. № 6. С. 196.

народження, але і з випадками, закріпленими законодавством, що стосується певного віку та освітнього цензу.

Другий компонент освітньої правосуб'єктності – освітня дієздатність, проявляє себе по-різному у безпосередніх і супутніх освітніх правовідносинах. У безпосередніх освітніх правовідносинах вона заявляє про себе як здатність осіб, які навчаються, мати повну дієздатність, тобто вони володіють усіма правами і обов'язками та несуть відповідальність за ухилення від засвоєння освітньої програми.

Дієздатність у супутніх освітніх правовідносинах можна розмежувати, за аналогією з цивільною, на повну, часткову та неповну. Так, на думку О.Ф. Мельничук, освітня дієздатність неповнолітніх осіб має бути поділена на часткову освітню дієздатність (характерна для осіб дошкільного віку), неповну освітню дієздатність (учні загальноосвітніх навчальних закладів); повну освітню дієздатність (її мають особи, які здобули повну загальну середню освіту)²¹.

У безпосередніх освітніх правовідносинах досі немає визначеного поняття обмеженої дієздатності або недієздатності. Існує неспростовна презумпція здатності до навчання, хоча зрозуміло, що така здатність суттєво відрізняється у різних осіб, зокрема стосовно осіб з особливими освітніми потребами.

Питання щодо включення батьків до суб'єктного кола освітніх правовідносин нині є суперечливим. У міжнародному і національному праві батьки наділені певними правами та обов'язками, які є доказом того, що вони є повноцінними суб'єктами окремих видів освітніх правовідносин. Батьки (законні представники) не зобов'язані засвоювати освітні програми замість своїх дітей чи підопічних. Однак батьки або особи, що їх замінюють, із метою створення умов для належного засвоєння особою, що навчається, освітньої програми, мають певні права та обов'язки і у зв'язку з цим перебувають в освітніх правовідносинах супроводжувального характеру.

З моменту отримання особами повної загальної середньої освіти та продовження навчання у закладах вищої освіти, батьки або особи, що їх замінюють, перестають виступати суб'єктами освітніх правовідносин. Так, у ст. 52 Закону України «Про вищу освіту» законодавець не вводить батьків до суб'єктів освітніх правовідносин²². Вважаємо це прогалиною у законодавстві, оскільки особа, яка навчається у закладі вищої освіти, може бути неповнолітньою, а також може мати особливі потреби (наприклад, у

²¹ Мельничук О.Ф. Правосуб'єктність особи, яка навчається, як учасника освітніх правовідносин. *Юридична Україна*. 2010. № 12. С. 34.

²² Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556–VII. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2014. № 37-38. Ст. 2004 зі змінами. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

зв'язку з інвалідністю) і в цих випадках участь батьків (осіб, що їх представляють) у правовідносинах є обов'язковою.

Особи, які досягли повноліття, як суб'єкти освітніх відносин мають одночасно і правоздатність, і дієздатність у повному обсязі. Це означає, що усі права суб'єкти реалізують тільки власними діями. Їхня нездатність здійснювати ті чи інші дії у сфері освіти не замінюється діями інших осіб, у тому числі їх законними представниками. Освітні правовідносини не передбачають інституту представництва, який є у правовідносинах у сфері освіти.

Зобов'язана сторона освітніх правовідносин представлена обов'язково юридичною і фізичною особами. Зобов'язаною стороною в освітніх правовідносинах завжди виступає юридична особа – заклад освіти, створена шляхом об'єднання осіб і майна та зареєстрована в установленому порядку.

Правосуб'єктність закладу освіти має спеціальний характер, оскільки його діяльність передбачена внутрішніми статутами. Тому заклад освіти, незалежно від форми власності, здійснює тільки такі дії, які зафіксовані в його установчих документах. Набуття спеціальної освітньої правосуб'єктності відповідного закладу освіти забезпечується правовою процедурою ліцензування освітньої діяльності, проходження державної акредитації та отримання свідоцтва про державну акредитацію.

Будучи зобов'язаною стороною щодо осіб, які навчаються, заклад освіти одночасно має право вступати у правовідносини з іншим суб'єктним складом, зокрема, з метою організації освітнього процесу заклад освіти вступає в адміністративні, земельні, фінансові, податкові та інші правовідносини. Спеціальна освітня правосуб'єктність закладу освіти припиняється з моменту його ліквідації, а також у разі реорганізації, коли отримана ліцензія втрачає чинність.

Дієздатність закладу освіти безпосередньо проявляється в діях його посадових осіб та педагогічних працівників, які мають право виступати від його імені. Педагогічний, науково-педагогічний працівник відіграє провідну роль в освітньому процесі, який є змістом освітніх правовідносин, і виступає як суб'єкт освітніх правовідносин. Як суб'єкт освітніх правовідносин, він є носієм певних прав, свобод та обов'язків, що передбачені державою в галузі освіти²³.

Правовий статус педагогічних, науково-педагогічних працівників має комплексний характер. Його зміст становлять права та обов'язки, що характеризують педагогічного працівника одночасно як суб'єкта і

²³ Рябенко М.І. Підготовка майбутнього вчителя як суб'єкта освітніх правових відносин : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2007. С. 75–76.

трудового, і освітнього права. При цьому первинним є трудовий статус. Для того, щоб реалізувати свої права та здійснити обов'язки в освітньому процесі, педагогічний працівник має володіти певними якостями – правоздатністю і дієздатністю у сфері освіти.

Правоздатність педагогічного працівника має спеціальний характер, який забезпечують відповідна освіта, професійні компетентності, моральні якості, фізичний стан, які дають змогу виконувати службові обов'язки у сфері освіти.

Дієздатність педагогічного працівника як суб'єкта освітніх правовідносин настає внаслідок укладення трудового договору з відповідним закладом освіти, в тому числі за контрактом. Однак, як фізична особа, педагогічні працівники свою дієздатність реалізують усвідомленими діями (бездіяльністю) з метою здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. У цьому разі їх дієздатність є набутою властивістю, що виражається в готовності педагогічного працівника до здійснення певних дій та вчинків, а саме – бути суб'єктом безпосередніх освітніх правовідносин, забезпечувати освітній процес.

Зміст освітніх правовідносин потрібно розглядати як єдине поняття, що охоплює суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів освітніх правовідносин.

Суб'єктивні права осіб, які навчаються, перебувають у тісному зв'язку з обов'язками навчального закладу та педагогічних працівників.

Зміст юридичного обов'язку в освітніх правовідносинах складається з елементів, що є конкретними юридичними вимогами до зобов'язаної сторони: здійснювати певні дії (активні обов'язки) або утримуватись від них; реагувати на законні вимоги правомочної сторони їх виконанням; нести юридичну відповідальність.

Підкреслюючи специфічні особливості освітніх правовідносин, зазначимо, що відносини правомочної і зобов'язальної сторін в освітньому процесі мають свої специфічні властивості. Одна з них – особи, які навчаються, не можуть задовольнити свої потреби тільки за рахунок зобов'язаної сторони. Вони самі зобов'язані додержуватися моральних та етичних норм, системно та глибоко оволодіти знаннями, практичними навичками, у разі необхідності професійною майстерністю, і тільки за умов засвоєння освітньої програми та проходження підсумкової атестації мають право на отримання документа про відповідний рівень освіти. Тому є необхідність внести в українське законодавство правову норму, що зобов'язує осіб, які навчаються, здійснювати активні дії з навчання і нести відповідальність за проступки у сфері освітнього права.

Надання в окремих випадках освітнім правовідносинам захисного (охоронного) характеру, в рамках якого реалізується юридична

відповідальність, є необхідність введення в національне освітнє законодавство норм, які б встановлювали відповідальність і юридичні санкції за певні види правопорушень в освітніх правовідносинах. Потребує уточнення і конкретизація суб'єктів, які б несли таку відповідальність.

Незважаючи на вже усталену позицію дослідників, що освітнє право захищає безпосередні освітні правовідносини власними силами без застосування заходів державного примусу до суб'єктів відповідальності²⁴, не виключаємо, що в сфері освіти можливе застосування заходів державного примусу до учасників, які не виконують належним чином свої обов'язки.

Проведений аналіз правових засобів реагування на порушення обов'язків суб'єктами освітніх правовідносин зарубіжним законодавством²⁵ підтверджує необхідність встановлення юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері освіти, що є умовою його ефективного застосування, а також реалізації та захисту прав суб'єктів освітніх правовідносин.

ВИСНОВКИ

Освітні правовідносини є самостійним видом суспільних правовідносин і відрізняються від інших за певними особливостями, які зумовлені сферою освіти – специфічним об'єктом, суб'єктивним складом, правовим становищем їх учасників, комплексним характером норм, які їх регулюють, методами правового регулювання, публічного та приватного інтересів.

Юридична природа освітніх правовідносин напряму пов'язана з новою парадигмою освіти, оновленим змістом освітньої діяльності, яка полягає не тільки в осучасненому процесі і результаті формування особистості, але і включенням здобувача освіти до системи освітніх правовідносин, тобто наданням йому статусу повноцінного суб'єкта таких правовідносин.

Відносини між особою, яка навчається, і педагогічним працівником мають набирати форм партнерства і співробітництва учасників освітнього процесу, що робить такі відносини багатоаспектними у руслі інноваційної освіти. Таким чином, проблема розгляду дефініції «освітні правовідносини» має відповідати взаємодії усіх суб'єктів освітніх правовідносин.

Головною характеристикою правової системи є її здатність регулювати будь-який вид поведінки в суспільстві. Освітні правовідносини як правове

²⁴ Сырых В.М. Образовательные услуги и образовательные правоотношения : дискуссионные взгляды и действительное содержание. *Журнал российского права*. 2010. № 4. С. 75.

²⁵ Крестовська Н.М. Ювенальне право України : історико-теоретичне дослідження : Монографія. Одеса : Фенікс, 2008. С. 291.

явище забезпечують механізм такого регулювання, сприяють ефективності дії всієї правової системи.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена сучасному підходу до розуміння теоретичної моделі освітніх правовідносин як юридичного явища системи права. Висвітлюються питання самостійного статусу освітніх правовідносин, фактичних передумов виникнення та структура освітніх правовідносин. Наголошується, що визначення дефініції «освітніх правовідносини» на основі принципу плюралізму зумовило відсутність у загальній теорії права єдиного тлумачення цього поняття. Зазначається, що актуальною є постановка проблеми і для національного законодавства, оскільки ця категорія не знайшла закріплення в ньому.

Наводиться класифікація юридичних фактів в освітніх правовідносинах та характеризується багатогранність суб'єктів освітніх правовідносин. Особливими проявами визначається правосуб'єктність осіб, які здобувають освіту та виховання.

Стверджується, що юридична природа освітніх правовідносин напряду пов'язана з новою парадигмою освіти і до суб'єктів освітніх правовідносин варто зарахувати осіб, які навчаються (їхніх законних представників), заклад освіти, в межах якого особи реалізують своє право на освіту, та педагогічні працівники. Зазначається, що проведений аналіз правових засобів реагування на порушення обов'язків суб'єктами освітніх правовідносин зарубіжним законодавством підтверджує необхідність встановлення юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері освіти, що є умовою його ефективного застосування, а також реалізації та захисту прав суб'єктів освітніх правовідносин в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гревцов Ю.И. Правовые отношения и осуществление права : Монография. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. 127 с.
2. Загальна теорія держави і права : Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М.В. Цвік, О.В. Петришин, А.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Харків : Право, 2011. 584 с.
3. Кодекс образования Франции : Законодательная часть, Приложение к распоряжению № 2000-549 от 15.06.2000 г. NOR:MENX0000033R, J.O. Numero 143 от 22.06.2000 г. URL : <http://www.lexed.ru/pravo/theory/france2008/>

4. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Права, свободи і обов'язки громадянина в Україні : Підручник. Київ : Правова єдність, 2008. 350 с.
5. Крестовська Н.М. Ювенальне право України : історико-теоретичне дослідження : Монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 332 с.
6. Куров С.В. Образовательное право как комплексное правовое образование. *Право и образование*. 2003. № 3. С. 95–110.
7. Мельничук О.Ф. Правосуб'єктність особи, яка навчається, як учасника освітніх правовідносин. *Юридична Україна*. 2010. № 12. С. 32–37.
8. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії : Монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2002. 352 с.
9. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556–VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 37-38. Ст. 2004 зі змінами. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
10. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145–VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2017. № 38-39. Ст. 380. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
11. Рябенко М.І. Підготовка майбутнього вчителя як суб'єкта освітніх правових відносин : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2007. 197 с.
12. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : Підручник. 3-є видання. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 524 с.
13. Спасская В.В. Образовательные правоотношения: Вопросы теории. Москва : Федеральный центр образовательного законодательства, 2005. URL: <http://www.lexed.ru/pravo/theory/spasskaya2005>
14. Спасская В.В. Образовательное правоотношение как система : структура и взаимодействие элементов. *Современное право*. 2006. № 8. С. 72–75.
15. Спасская В.В. Объект и субъекты образовательного правоотношения. *Правоведение*. 2006. № 6. С. 194–197.
16. Сырых В.М. Введение в теорию образовательного права. Москва : Центр образовательного законодательства, 2002. 340 с.
17. Сырых В.М. Образовательные услуги и образовательные правоотношения: дискуссионные взгляды и действительное содержание. *Журнал российского права*. 2010. № 4. С. 69–79.
18. Тицька Я.О. Види освітніх правовідносин в Україні. *Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Сер. : «Право»*. 2012. № 19. С. 114–117.
19. Харитоновна О.І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа : Монографія. Одеса : Фенікс, 2005. 328 с.
20. Шкатулла В.И. Образовательное право: Учебник для вузов. Москва : НОРМА, 2001. 688 с.

21. Ягофаров Д.А. Образовательное нормотворчество и образовательные правоотношения в механизме правового регулирования отношений в сфере образования (теоретико-правовой аспект). *Право и образование*. 2006. № 4. URL: <http://window.edu.ru/library/pdf2txt/228/41228/18566>

Information about authors:

Yaremchuk S. V.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Pedagogy and Social Management
of Educational-Scientific Institute of Law and Psychology
of the National University “Lviv Polytechnic”
12, Bandera str., Lviv, Ukraine

Yaremchuk V. D.,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of the Department of Theory and History
of State and Law, Constitutional and International Law
of the Lviv State University of Internal Affairs
26, Gorodocka str., Lviv, Ukraine